

ban van. Ilyen mennyiség például a lokális mágneses tér. Az időmérés standardját definiáló atomórák új generációja is csapdázott, csatolt atomok rendszerén fog alapulni (Chou et al., 2010). Évről évre növekszik a kvantumdinamikai szinten kontrollált rendszerek mérete, amelyekkel egyre nagyobb számítási feladat hatékony, *kvantumalgoritmusokkal* történő elvégzésére nyílik lehetőség. A jövőbeli kvantumszámítógépek architektúrája lehet, hogy egészen más lesz (bár az ioncsap-

dák lapra integrált változata az egyik legígéretesebb jelölt, és jelenleg a legtöbb q-bites számítógép is ioncsapdán alapul), azonban az a tudás, amelyet a rezonátoros, illetve az ioncsapdás rendszerekben szereztünk, biztosan szükséges lesz a tényleges számítógép megépítéséhez.

Kulcsszavak: *kvantummechanika, kísérletek, interferencia, dekoherencia, összefonódás, rezonátor, ioncsapda*

IRODALOM

- Bell, John S. (1964): On the Einstein Podolsky Rosen Paradox. *Physica*. 1, 195–200. • http://www.drchinese.com/David/Bell_Compact.pdf
- Born, Max – Jordan, Pasqual (1925): Zur Quantenmechanik. *Zeitschrift für Physik*. 34, 858–888.
- Born, Max – Heisenberg, W. – Jordan, P. (1925): Zur Quantenmechanik II. *Zeitschrift für Physik*. 35, 557–615.
- Brune, Michel – Hagley, E. – Dreyer, J. – Maître, X. – Maali, A. – Wunderlich, C. – Raimond, J. M. – Haroche, S. (1996): Observing the Progressive Decoherence of the “Meter” in a Quantum Measurement. *Physical Review Letters*. 77, 24, 4887–4890. DOI: 10.1103/PhysRevLett.77.4887 • http://prl.aps.org/pdf/PRL/v77/i24/p4887_1
- Deléglise, Samuel – Dotsenko, I. – Sayrin, C. – Bernu, J. – Brune, M. J. – Raimond, M. – Haroche, S. (2008): Reconstruction of Non-classical Cavity Field States with Snapshots of Their Decoherence. *Nature*. 455, 510–514.
- Domokos Péter – Raimond, J. M. – Brune, M. – Haroche S. (1995): Simple Cavity–QED Two-bit Universal Quantum Logic Gate: The Principle and

Expected Performances. *Physical Review A*. 52, 3554–3559.

Einstein, Albert – Podolsky, B. – Rosen, N. (1935): Can Quantum-Mechanical Description of Physical Reality be Considered Complete? *Physical Review*. 47, 10, 777–780

Guerlin, Christine – Bernu, J. – Deléglise, S. – Sayrin, C. – Gleyzes, S. – Kuhr, S. – Brune, M. – Raimond, J. M. – Haroche S. (2007): Progressive Field-state Collapse and Quantum Non-demolition Photon Counting. *Nature*. 448, 889–893. doi:10.1038/nature06057

Heisenberg, Werner (1925), Über quantentheoretische Umdeutung kinematischer und mechanischer Beziehungen. *Zeitschrift für Physik*. 33, 879–893.

Monroe, C. – Meekhof, D. M. – King, B. E. – Wineland D. J. (1996): A Schrödinger Cat Superposition State of an Atom. *Science*. 272, 1131–1136. • <http://tf.nist.gov/general/pdf/1112.pdf>

Schrödinger, Erwin (1926): Quantisierung als Eigenwertproblem. *Annalen der Physik*. 79, 361–377.

Schrödinger, Erwin (1952): Are There Quantum Jumps? I–II. *British Journal of the Philosophy of Sciences*. 3, 10, 109–123. DOI: 10.1093/bjps/III.10.109, 3, 11, 233–242. DOI: 10.1093/bjps/III.11.233

KIERKEGAARD-T OLVASVA

1813–2013

Gyenge Zoltán

az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár,
Szegei Tudományegyetem Filozófia Tanszék
gye@phil.u-szeged.hu

„Úgy fáj az idő! Nem az elmúlás érzete okoz fájdalmat, hanem a szükség, ami nem teszi lehetővé, hogy mindent el tudjak mondani, amit szeretnék.”
(Pseudo Kierkegaard)

Nem tehetek róla, elsőként mindig a halálról szóló gondolatai jutnak az eszembe. Nem véletlenül, hisz ezek egyben a létéről szólnak. Abban az értelemben, hogy életünk értelme a halálba van merítve.

„Életem elért a végsőkgig; undorodom a léteztől, mely ízetlen, sótlan és értelmetlen. S még ha Pierrrot-nál is éhesebb lennék, sem tudnám lenyelni az emberek magyarázatát! Ujjunkat a földbe dugjuk, hogy azt megszagolva megtudjuk, hol is vagyunk, én ujjamat a létezésbe dugom – s nem érzek semmit. Hol vagyok? Mi a világ? Mit takar ez a szó? Ki csalt bele az egészbe, s hagy itt most megfűrödvé? Ki vagyok? Hogyan kerültem a világba, miért nem kérdeztek meg előbb, miért nem tudatták velem korábban az erkölcsöket és a szokásokat? Egyszerűen belöktek a sorba, mintha csak egy lélekkufar (*Seeleverkoper*) portékája lennék.” (Kierkegaard, 1901–1906. III. 234, Kierkegaard 2008) Ezeket a sorokat *Az ismétlés* című, talán legszebb könyvében találjuk. A szerző: *Søren Aabye Kierkegaard*.

Nietzsche mellett az elmúlt másfél évszázad legnagyobb hatású írója, filozófusa.

Ha túljutottunk az első idézetben, amely a halálról szól, nézzük meg, valójában ki is volt ő. Gyermekeként. Van egy „édes” anekdota erről. A kis Søren állítólag „villának” hívták, ugyanis egy alkalommal megkérdezték tőle, hogy mi szeretne lenni, amire azt válaszolta: *villa*. – *És miért?* Válasz: *Akkor ugyanis az asztalra „villázhatnék” bármit, amit akarok. – És ha elkapnánk?* A válasz megintcsak sokatmondó: *Akkor megszárnálak*.

Persze, ez csak egy idézet és egy történet. Mit mond magáról a filozófusról? Hisz amikor egy filozófus életművével foglalkozunk, magának a filozófusnak mint *személynek*, személyiségnek a megértése általában – és sokszor jogosan – háttérben marad. Számos gondolkodó esetében ez rendjén van, hiszen – legyünk őszinték – általában nincs unalmasabb, mint egy filozófus élete. Ezt tudva a vele foglalkozó tudósajtó nem foglalkozik vele, sürgősen ignorálja, nehogy gondosan felépített prekonceptióit összezavarja.

Kierkegaard – vagy ahogy már életében is nevezték – a „kopenhágai Szókratész”, azonban egész életében nem tesz mást, mint amit antik előképe próbált a saját korában. Kierkegaard ugyanúgy éli filozófiáját, ahogy

filozófiája is teljes mértékben áthatja életét. Élet és filozófia – nála egy és ugyanaz.

Ha a gyermekkorról beszélünk, rögtön meg kell említeni életének egyik meghatározó alakját, aki nem más, mint a saját apja. *Michael Pedersen Kierkegaard* örvenhat éves, amikor fia megszületik. A család jütlandi, akikre jellemző, hogy az éles ész és humor mellett egyfajta melankóliát, depresszív hajlamot is magukon viselnek, meglehetősen gyakori köztük az öngyilkosság (Höföding, 1896, 29.). Jütland legalább annyira izgalmas, mint bármelyik sík vidék. Különbség talán annyi, hogy itt mindig hideg van. A család neve is összefüggésben van ezzel a területtel, hiszen *Peder Christensen* veszi fel elsőként a 18. században a *kierkegaard* nevet, amely arra a templomkertre (ahová a halottakat temették) utal, amely a saddingi parókiát körbevette. A név ortográfiája az idők során megváltozik, kezdetben *Kirkegaard*, majd később *Kierkegaard* lesz. Ma *kirkegård*. Jelentése: temető. (Ő maga is a koppenhágai Assistens Kirkegård-ban nyugszik, nem messze a nagy kortárstól, *Hans Christian Andersen*től.) Később a filozófus egy kevésbé ismert és említett helyen maga is polemizál a saját nevével, amikor azt írja: „kimentem egy kertbe, melyet a holtak kertjének szokás nevezni” (Kierkegaard, 1901–1906, VII. 197.), amely kertben holtakat keresnek élők helyett, és amivel éppen ellentétes Kierkegaard igyekezete: megkeresni a holtak között az élőket.

Ha a családnál tartunk, az anyja *Ane Sørensdatter Lund*, Michael Pedersen korábbi házvezetőnője, akit az úr bűnös viszonya eredményeként vélhetőleg véletlenül ejt herbe, majd a szolgálólányt – bűne tudatában – feleségül veszi. Az anya ugyancsak jütlandi származású, aki – Michael Pedersenhez hasonlóan – Koppenhágába költözött. Tegyük

hozzá, hogy az apát a szegénység hajtja el a szülőföldjéről, és nem is hiábaló az eltávozás: a nagy válság idején, amikor családok ezrei mennek csődbe, és lesznek öngyilkosok, Kierkegaard apja jelentős vagyont halmoz fel mint gyapjú- és gyapotkereskedő. Ez teszi lehetővé a fiának, hogy életében – mily irigyelt állapot! – egy percet se dolgozzon.

A házasság első éveiben három lány (Maren Kristine, Nicoline Christine, Petrea Severine), majd később még három fiú (Peter Christian, Søren Michael, Niels Andreas) születik, míg az utolsó, Søren Aabye születése talán a véletlennek köszönhető, hiszen a szülők együtt éppen százket évesek, ami akkoriban igen szép teljesítmény.

Az apa személye azért is meghatározó a gyerek Kierkegaard-ra nézve, mert nevelését egy rendkívül szigorú, már-már katonásan fegyelmezett vallásos szellem hatotta át. Ezt a vallásosságot az apa egyrészt Jütlandból hozta, másrészt – saját bevallása szerint – *Christian Wolff* tanításából merítette (Monrad, 1909, 27.). A már szinte eszeveszett bigottságot – hasonlót látni a Kierkegaard-rajongó Ingmar Bergman *Fanny és Alexander* című filmjében – egy bűn magyarázza, amit az apa még gyerekként követett el. Michael Pedersen szegény jütlandi pásztorfiúként, az éhségtől és hidegtől elgyötörve végső kétségbeesésében *megátkozta Istent*. Az apa bár megbecsült és gazdag kereskedő lesz, a bűnt soha nem felejteti el, a gyermek Kierkegaard-t pedig egyfajta gyóntatónak használja, ami önmagában is szörnyűség, sőt fel is hívja a gyermek figyelmét arra, hogy bűneit Isten a gyermekeiben bünteti meg. Ezt látta beigazolódva, amikor több testvére is meghalt előtte. Először Søren Michael 1819-ben, egy gyermekkori baleset következtében, agyvérzésben, majd rá egy évre, hosszas betegség után a legidősebb nővér, Ma-

ren Kristine, majd egy kivétellel egymás után a többiek is. Összesen heten voltak, három lány és négy fiú. Meg van például győződve arról, hogy harmincnegyedik születésnapját nem éli túl. Mikor mégis megtörténik, azt a véletlen csalfa játéknak tartja csupán. „Milyen érdekes – írja – harmincnyolc éves lettem. Teljesen felfoghatatlan számomra, ugyanis meg voltam győződve arról, hogy eddig a születésnapomig, vagy legalábbis ezen a születésnapomon meghalok.” (Kierkegaard, 1901–1970, VIII.I.A.93., 100.)

Tegyük hozzá: mindössze ő és egyik testvére élte túl az apát.

Életében az apa mellett másik meghatározó személy, aki könyveinek hol titkos, hol kevésbé rejtett szereplője: *Regine Olsen*. Kierkegaard 1837 májusában találkozik az akkor még tizennégy éves ifjú hölgygel. Éppen tíz évvel idősebb nála. Az első találkozást követő harmadik évben, 1840. szeptember 10-én jegyességet kötnek, majd erre csaknem pontosan egy évvel Kierkegaard minden magyarázat nélkül visszaküldi a lánynak a jegygyűrűt, és az eljegyzést 1841 októberében, a koppenhágai társaság felzúdulására, végleg felbontja. A – már-már szimbolikussá emelkedett – gyűrűt 1841. augusztus 8-án küldte vissza Regine Olsennek, de Berlinbe csak a jegyesség végleges felbontása (október 11.) után két héttel utazik el (Gerdes, 1966, 39 és 48.).

Sokan sokféleképpen magyarázták ezt a lépést. Ezek közül az egyik legismertebb éppen Lukács György (a *Lélek és formák*-ban), akire még visszatérünk. Külső eseményekkel, mindenféle magyarázatokkal, pedig maga a filozófus írja meg az okokat. „Soha ne menjünk bele a *házasságba*. A házások örök szerelmet ígérnek egymásnak. Ez persze nagyon kényelmes dolog, de nem is jelent sokat; mert ha végére járunk az időnek, akkor elbánunk

az örökkévalósággal is. Ezért ha az illetők az „örökké” helyett azt mondanák: „húsvétig” vagy a „következő május elsejéig”, akkor mégiscsak lenne értelme szavaiknak; mert mindkettővel olyat mondanának, amit talán be is tudnának tartani.” (Kierkegaard, 1978, 377.)

Kierkegaard világosan látja, hogy alkalmatlan mindenféle társas kapcsolatra, alkalmatlan a házasságra. Gondoljuk meg – sugallja – ép ésszel komolyan vehetjük-e egyáltalán azokat az érveket, amelyeket a házasság mellett hoznak fel? Amikor a házasságban az történik, hogy „a nő először büszke, aztán gyenge, aztán elájul, aztán a férfi is elájul, aztán elájul az egész család.” (Kierkegaard, 1978, 378.) Lukács története Seidler Irmával azért némileg más, bár tagadhatatlan, hogy vannak utánérzések. Seidler például 1911-ben öngyilkos lesz, Regine férjhez megy. Bár Kierkegaard *Vagy-vagy*-jából tudjuk, hogy a házasság a lassú öngyilkosság egyik formája. (Akaszd fel magad, meg fogod bánni, ne akaszd fel magad, azt is meg fogod bánni. Házasodj meg, meg fogod bánni, ne házasodj meg, azt is meg fogod bánni – mondja.) De tegyük hozzá: Lukács más okból futamodik meg a kapcsolat elől, mint Kierkegaard. Ír erről azonban egy tagadhatatlanul szép esszé.

Miért hát a szakítás? – tehetnénk fel ismét a kérdést. Egy fiatal, igazi életteli hölgy áll az egyik oldalon, míg a másikon egy húszas éveinek végén járó „aggastyán”, akinek már úgy van végleg elege az életből, hogy soha nem is élt igazán. Kierkegaard azt írja a naplójában, hogy már eljegyzése másnapján megértette, hibát követett el, ami több mint kétséges. De az feltétlenül igaz, amit a következőképpen fogalmaz meg: „búskomorságom elég társ nekem.” (Kierkegaard, 1978, 41.) Ez viszont így van. Egy ember, aki az életet inkább nyugnek és szenvedésnek látja, aki – ahogy *Georg*

Brandes ír róla – már öregen született: öreg szülők öreg gyereke. Ugyanakkor élete végéig nem képes szabadulni a lány emlékeitől. Még férjes asszonyként is megkeresi. Mielőtt egy ügyvéd eljegyzi a lányt, még reménykedik abban, hogy a viszony helyreállítható. Persze nem tette volna meg, a végén ugyanúgy elmenekül, mint eredetileg. De ezt is megénekli. Az erről szóló – és már említett – mű eredeti címe: *Az ismétlés – Victorius de bona speranza elszánt kísérlete*. Mire tett kísérlet? Helyrehozni a helyrehozhatatlant. Kevesen tudják, hogy az alcímet Kierkegaard később megváltoztatta, és műveit tekintve példátlan módon, az eredeti és kész gondolatmenetet is teljesen megváltoztatta. Az írásnak eredetileg ugyanis az ismétlés lehetetlenségét kellett volna bizonyítani, s ezért a mű megírásakor úgy tervezte, hogy az abban szereplő személy – egyik saját alteregója – öngyilkos lesz. Amikor Regine jegyességéről tudomást szerez, szándékát megváltoztatja, a szereplőt „életben hagyja”, és magát talán egy hihetetlenül szépen megírt Jób-történettel engeszteli ki. Nos, Lukács – mint tudjuk – ilyet nem tesz soha.

Kierkegaard a házassággal kapcsolatos gondolatait első jelentős művében, az eljegyzés felbontását követően megjelent *Vagy-vagy*-ban fogalmazza meg. A művet részben Berlinben írja, ahová a koppenhágai társaság (és Regine) elől menekül, és ahol az idősebb Friedrich Schelling előadásait hallgatja. Visszatérve Koppenhágába kiadja a *Vagy-vagy*-ot. Az írását követő érdektelenség csak még intenzívebb munkára sarkallja. Egymás után jelennek meg pszeudonim (álneves) művei, melyekben az inkognitó köpenyét felöltve egy olyan kifejezési formát talál, amely nagyfokú poliszemitást tesz lehetővé, az érvek és ellenérvek árnyalt szembeállítását, a humor és ironia mesteri alkalmazását. Irodalom és filozófia

egyben. Az inkognitón keresztül megnyilvánuló egyéni és ugyanakkor többszínű látásmód egyre színesebbé válik. Számos művében a személyes élettörténekek fontos szerepet játszanak. Példákat említve ilyen az Ábrahám és Izsák történet (*Félelem és reszketés*), a Csábító naplója (*Vagy-vagy*), vagy a már említett *Az ismétlés*, amelynek egy templomi találkozás az apropója Regine-nel. Ettől is olyan izgalmas ez az egész. Mindenhol ő van jelen, „csak” inkognitóban. Ez az inkognitó pedig egyfajta *voyeur* skizofrénia.

Persze maga a filozófia sem más, mint a skizofrénia egy sajátos, orvosilag nehezen kezelhető formája. Az inkognitó rejtekében teremtett világ végtelenül fájdalmas az ember számára, aki valahol mindig vágyott a szeretetre, mindig sóvárgott a megértés után, szeretne volna feltörni az önmaga körül szövődő csipkerózsikakastély-szerű magányt, szeretett volna normális életet élni, foglalkozást űzni, családot alapítani. Vagy nem. Ez a feszültség az inkognitó által létrehozott világban azt eredményezi, hogy az ember örökké magányos marad, s bár ez a magány teremtő, de számára csaknem elviselhetetlen. A világ számára azonban csodás nyereség.

Filozófusi működésének fele útja a *Lezárt tudománytalan utóirat*. Ezt szokták mondani, nem is jelent sokat, de ezzel most ne törődjünk. Vizsgálódásának középpontjába egyik oldalon egyes egzisztenciális kérdések (*szorongás, kétségbeesés, szenvedély* stb.), míg a másikon egyes modális kategóriák (*szükségesség, valóság, lehetőség* stb.) kerülnek. Valamint a vallási kérdések, amelyeket a saját név alatt kiadott ún. *Épületes beszédek*-ben taglal. Vannak nagy, már-már monumentális alkotásai, mint például az említett *Lezárt tudománytalan utóirat*, a *Vagy-vagy*, illetve a *Stádiumok az élet útján*. Ezeknél a műveinél azonban

véleményem szerint sokkal fontosabbak a kisebb írásai, melyek az egzisztenciál-kategóriák, az egyes potenciális létformák kidolgozásában, a „hit” és a „szenvedély” körében élő „szorongó” vagy éppen „kétségbeeső” és a halál lehetetlenségét kereső egzisztencia megformálásában játszanak döntő szerepet. Ezek pedig *Az ismétlés*, *Félelem és reszketés*, *A szorongás fogalma*, *A filozófiai morzsák* vagy éppen a második korszakában kiadott *A halálos betegség*. Az egzisztenciál-kategóriák már a 20. századra mutatnak előre. Ezzel válik Kierkegaard az egzisztencializmus legfontosabb előkészítőjévé. Ha a 19. századot nézzük, akkor azt látjuk, ez még egyáltalán nem evidens. A hegeli konceptualista rendszer ugyan a végéhez ért, és senki sem törődik már a nagy rendszeralkotóval. De a Georg Hegel utáni gondolkodókkal sem. Vagy csak jó későn. Arthur Schopenhauer ezt az élete végén éberdő figyelmet, amit az ő filozófiája kapott, egy keserű (és bölcs) mondattal nyugtázza: „*A Nilus megérkezett Kairó alá.*”

Vége a tudomány mindenhatóságába vetett hitnek. De vége a felvilágosodás óta kritikai górcső alá vetett hagyományos értelemben vett vallásos hitnek. Mindenki – Johann Gottfried Herdertől Friedrich Schleiermacherig (Gyenge, 2012, 49–77.) – a kereszténység megújulását követeli. Az egyház szerepének átalakításával, vagy hatalmának a visszaszorításával. Még akkor is, ha nem jut mindenki olyan messzire, mint majd Friedrich Nietzsche. A mélyen hívő Kierkegaard számára ez elsőként a fennálló kereszténységgel szembeni ellenérzésének erősödését jelentik, aztán pedig egy nyílt és ádáz harcot a dán államegyházzal szemben. Személyes sorsát az apa és Regine mellett ez a harmadik tényező, az egyház és az ellene vívott küzdelem határozza meg. Talán ez utóbbi a legerősebben.

A fennálló államvallással való szembefordulást elsőként igazán egy 1850-ben megjelent és ugyancsak pszeudonim műve, *A keresztény hit iskolája* című jelzi. „Szerzője” – ahogy az egy évvel korábban megjelent *A halálos betegség* című könyvnek is – Anti-Climacus. (Climacus a *Lezárt tudománytalan utóirat* „írója”.) Mi is Kierkegaard kritikájának lényege? Az egyház megfeledkezett Krisztusról – mondja – ezáltal *pogánnyá* vált. „A kereszténység mindent összekuszált – írja –, és elérte, hogy a kereszténységből pogányság lett. Örökösen arról papolnak, ami Krisztus halálát követően történt, hogyan győzedelmeskedett Krisztus és miként hódította meg tanítása az egész világot, egyszóval csupa olyan prédikációt hallani, amelynek méltóbb befejezése volna a Hurrá, mint az Ámen.” (Kierkegaard, 1998, 129.) Mintha hasonlót gondolna *Schleiermacher* is, amikor azt állítja, hogy az egyház, a pap, amikor világi hatalomra tör, sokkal inkább megtagadja a keresztényi elveket, amiből levonja a logikus következtetést: „ki másnak köszönheti az egyház a szervezetét és fölépítését, ha nem a papoknak – ami teljesen ellentmond a vallás szellemének?” (Kierkegaard, 1998, 109.) „Ki bűnös tehát abban, ha a méltatlanok foglalják el a szentség virtuózainak a helyét, s ha az ő felügyeletük mellett mindaz belopózhat és megszilárdulhat, ami a vallásnak leginkább ellenére van? Ki más tehát a bűnös, mint az állam, a maga rosszul értelmezett nagylelkűségével?” Mert az egyház – miként az állam is – szerepet tévesztett. „Nagyjában és egészében átadta az egyháznak a nevelés gondját és felügyeletét; azt akarja, hogy a népet, amely az állam törvényeit nem érti, a vallás védőszármái alatt, közösségi formában tanítsák a kötelességre és az erkölcsi érzületre; azt követeli, hogy a vallás, ereje és az egyház irányítása által, *kijé-*

létéseiben igazolja az állam tetteit polgárai előtt.” (Schleiermacher, 2000. 114.)

Kierkegaard életéből ekkor már csak pillanatok vannak hátra. Utolsó írásai nem is viselnek más címet: *A pillanat* (a már említett és maga által szerkesztett és írt „újság” tíz száma, melyből az utolsót halálos ágyáról küldte nyomdába) szokatlan sikert hozott. Az első 1855. május 24-én, míg a kilencedik 1855. szeptember 24-én jelent meg. A tizedik (utolsó) posztumusz megjelenés. Tudjuk, hogy Kierkegaard ezeket az írásokat könyv formájában is meg akarta jelentetni. A siker viszont valóban nagy, ugyanakkora számban fogott, mint a *Fædrelandet* című lap. (Garff, 2004, 535.) A lelkésznek készülõ, szigorú, de jámbor neveltetésben részesülõ, életét a vallás által alapvetõen – jó és rossz értelemben – meghatározó filozófus totális szakítása a tradicionális vallással, de azon keresztül egyben mindazzal, ami egész eddigi életét születése óta a legerõsebben meghatározta. Ugyanakkor ezekben a röpiratokban nem csupán a dán evangélikus egyház ellen fejt ki nézeteit, hanem minden olyan egyház ellen, amely – szerinte – eltért az Evangélium igazságától, azaz nyugodtan állíthatjuk: általában a keresztény egyház ellen beszél, mindenféle felekezeti megkötés nélkül, de még ezt is pontosíthatjuk: minden olyan intézményesedett formáció ellen szól, amely rendszerbe helyezi azt, ami minden rendszeren kívül létezik, és ez a hit.

Ha Kierkegaard-t, ha Nietzschét olvassuk, akkor azt látjuk, hogy szerintük a papokkal az a gond, hogy ateisták, nem képesek másban hinni, mint az önmaguk által teremtett bálványokban, ezért aztán az oltáron magát a kereszténységet áldozzák fel. Az állam is sokkal jobban tenné, ha ezer hivatalnokot nem azért fizetne, hogy terjesszék, hanem

azért, hogy üldözzék a keresztényeket. Pedig az állam ezer alkalmazottat, akik ebbõl élnek, azért fizet, hogy terjesszék a kereszténységet. Kierkegaard szerint, ha kezünkbe vesszük az Újtestamentumot, látni fogjuk, hogy „keresztényi értelemben ennek az 1000 embernek a léte tarthatatlan helyzet” (Kierkegaard, 1901–1906.a. 109.). Problémája igazán az, hogy kereszténynek lenni *minõségi* elvárásból, pusztán számszaki összefüggéssé változott; *menyiségi* elvárás lett: „ha az ember egy keresztényi államban él, keresztény nép között, ahol minden és mindenki keresztény, s ahol bármerre fordulunk csupa keresztényt látunk és semmi mást, mint keresztényeket és kereszténységet, igazságot és az igazság bajnokait”, még az is előfordulhat, hogy ez a „nemesebb háziállatokra” is kiterjed. Ebben a vonatkozásban Kierkegaard, mivel magát a kérdésben inkompetensnek nyilvánítja, azt tanácsolja, hogy a kérdést papokból és állatorvosokból összeállított munkaközösség vizsgálja felül (Kierkegaard, 1901–1906.a. 128.).

Ezt a kritikai élt erősíti fel a következő fejezet is. Címe: *Milyen szerencse, hogy nem vagyunk mindnyájan papok*. Ha „mi mindnyájan keresztények” egyben „mi mindnyájan papok” is lennénk, akkor ugyanúgy járnánk, mint az a társaság, amely a borivás ellen harcol. Ez a képzeletbeli társaság – mondja Kierkegaard – tegyük fel, hogy úgy tudna csak tagokat toborozni magának, ha prédikátorokat küldene szét tagtoborzás céljából. Ezeknek viszont, hogy jól végezzék a dolgukat, minden napra egy palack bort adna, hogy jókedvvel gyõzzék meg az embereket, hogy a borelles társaság tagjai legyenek. Tételezzük fel azt a helyzetet, hogy bár senki sem lenne a tagja e társaságnak, de prédikátorként mindenki szolgálatába állna, úgy ugyanaz a helyzet alakulna ki, mintha „mi mindnyájan

keresztények” egyben „mi mindnyájan papok” is lennénk (Kierkegaard, 1901–1906.a.137.). A kereszténység elvesztette igaz lényegét, a hitét akkor, amikor világvallássá, államegyházzá lett, és a papok hivatalnokokká.

A minõségi és mennyiségi kapcsolatot vizsgálva mai napig aktuális megállapításokat találunk abban a részben, ahol az *állam* és *kereszténység* lényegét vizsgálja. Egészen más képp viszonyul ugyanis az állam lényege szerint a számokhoz, a mennyiséghez, mint a kereszténység. Az állam *közvetlenül*, míg a kereszténység *fordítottan* aránylik a számokhoz (Kierkegaard, 1901–1906.a. 145.). Az állam ugyanis kötött a numerikus mennyiséghez, még fogalmilag is, hiszen, ha egyre fogy, egyre kisebb lesz, eljõhet az a pont, ahol az állam megszûnik. Egy vagy két „állam-polgár” már fogalmilag sem alkothat államot. Egészen más a helyzet a kereszténységgel. A kereszténység egyrészt egy „polemikus”, másrészt egy ellentéteken át kibomló viszonyulást jelent; azaz éppen az ellentéte alapján lehet valaki keresztény. Vagyis a keresztényi szeretet sem jelenthet mást, mint azt, hogy a keresztény ember folyamatosan egy feszültségben lévõ helyzetben teljesedik ki, azaz nem megnyugvást jelent, hanem dinamikát, egy állandó belsõ ellentmondást magában hordozó szituációt. A keresztényi szeretet így azt is jelenti, hogy a kereszténynek e szeretet közepette állandó fenyegetést, üldözést is el kell viselnie, sõt akár a külvilág teljes megvetését, gyûlöletét is. Mihelyt ez a feszültség, ez a belsõ dinamika megszûnik, a kereszténység egy „vicc” lesz csupán: „ha már mindenki kereszténnyé lett, a «keresztény» szó értelmét veszti” (Kierkegaard, 1901–1906.a. 145.).

Látjuk, Kierkegaard hangja egyre ironikusabb, helyenként gyilkosan ironikus. Az írásaiban használt kifejezések egyre metszõb-

ek lesznek. A kinyilatkoztatott tónus látszólag sejteti, hogy a vég nincs már messze, inkább a kognitóra nincs szükség, a mártír készül a nyilvános megégettetésre. A világtól nem sok mindent kapott, sem megnyugvást, sem elismerést. Most készül arra, hogy *Az ismétlésben* „eljártszott” kilépést valóra váltsa. Egészségét a felfokozott érzelmi erupciók özöne teljességgel és végérvényesen aláássa, s bár ennek ellenére kitart, életereje egyre inkább felõrlõdik, s így szinte elõreláthatóan és törvényyszerûen következik be az összeomlás.

Egy nap összeesik az utcán. 1855. október 2-án a Frederik Kórházba szállítják. Lábai szinte lebénulnak, véreset köhög, és a bénulás egyéb mozgásszerveit is eléri. Vizeletét nem tudja visszatartani, ugyanakkor székrekedés gyõtri. Kierkegaard – talán életében elõször – éppen a halál közelében megbékél, számára az isteni gondviselésben a sorsszerű történések valóban megnyugvást nyernek (Bösch, 1994, 341.). Orvosával közli, hogy nincs mit tenniük, mivel betegsége halálos. És nem abban az értelemben, mint a mûvében (*A halálos betegség*) írja, mert ebbe a betegségbe bele lehet halni. De még ez is jobb, mint az, ami halálos, de a halált nem hozza el. Az október 21-i kórlapja a következõket tartalmazza: „Csípõje fáj, egyik lába kitekeredett. Pulzusa száz. Bevizel. Fõleg éjjel. Még mindig köhög. A gennyes köpetet rózsaszínû vérfoltok tarkítják.” (Garff, 2004, 561.)

Halála után találnak egy levelet, amely Peter Christian Kierkegaard-nak szól, s amelyen az áll: „csak halálom után bontható fel”. A következõket tartalmazza: „Kedves fivérem! Természetesen azt kívánom, hogy feltétel nélkül korábbi jegyesemre, Regine Schlegel asszonyra szálljon mindama kevés, amit hátrahagyok. Ha ezt õ maga visszautasítaná, kínálják fel számára azzal a feltétellel, hogy amenny-

nyiben nem óhajtja, hogy a hagyaték a birtokába kerüljön, ossza szét a szegények között. Mindezzel bizonyítani szeretném, hogy számomra a jegyeség ugyanolyan kötelező érvényű, mint a házasság, illeszkedik teljes hagyatékom őt illeti, aki jegyesem volt. Fivéred: S. Kierkegaard.” A döbbenetes, hogy ez a levél halála előtt öt évvel keletkezett (Garff, 2004, 569.). Tehát mindenét Regine Schlegelre, egykori jegyesére hagyja, aki néhány levél kivételével nem tart rá igényt, ezért a többi – például a hatalmas könyvtár (Gyenge, 2007) – később sógoráé, J. C. Lundé lesz, majd árverés alá kerül. (A pontos összeállítást éppen az árverési katalógusnak köszönhetjük. Érdekesképpen jegyezzük meg, hogy mind a Hong Library (Northfield, USA), mind a dán Søren Kierkegaard Research Centre ezek alapján megpróbálta az eredeti példányokat vagy az azonos kiadást beszerezni.)

Ennyi? Talán igen. Újra a halál. A Novalis versében felhangzó halottak éneke jut eszembe,

IRODALOM

- Bösch, Michael (1994): *Søren Kierkegaard: Schicksal / Angst / Freiheit*. Schönengh, Padeborn
- Garff, Joakim (2004): *SAK*. (fordította: Soós Anita, Bogdán Ágnes) Jelenkor, Pécs
- Gerdes, Hayo (1966): *Søren Kierkegaard / Leben und Werk*. Walter de Gruyter, Berlin
- Gyenge Zoltán (2007): *Kierkegaard élete és filozófiája. A Kierkegaard könyvtár teljes katalógusával*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő
- Gyenge Zoltán (2012): Vallásfilozófiai metszetek a német idealizmus és a romantika korából. In: Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph: *Filozófia és vallás*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő
- Höfding, Harald (1896): *Kierkegaard als Philosoph*. Frommans, Stuttgart
- Kierkegaard, Søren (1998): *A keresztény hit iskolája*. (fordította: Hidas Zoltán) Atlantisz, Budapest

amikor az egykori kórház falán lévő kis emléktáblát nézem. Vagy amikor a Gothersgade (beszédes név) irányából átsétálok a Sørne és a Peblinge tó között az Assistans Kirkegård felé, hogy a kopott sírkövet megnézzem. A rivális Andersené sokkal előkelőbb. Talán szélesebb körben is ismert, mint Kierkegaard. De mindkettőjükhöz szólhatnak a sorok, innen, kétszáz év múltán: *Verd a földnek szellemét le, / a halálnak fejsd a titkát, / szól az élet szent igéje, / rajta, lássatok! / Országodnak ime vége, / Tompa fényed egyre ritkább, / börtönödbe hullsz le végre, / föld, hatalmad már halott.*”

¹ „Helfi uns nur den Erdgeist binden, / Lernet den Sinn des Todes fassen / Und das Wort des Lebens finden; / Einmal kehrt euch um. / Deine Macht muß bald verschwinden, / Dein erborgtes Licht verblissen, / Werden dich in kurzem binden, / Erdgeist, deine Zeit ist um.”
Novalis: *Holtak éneke* (Gesang der Toten). Ford. Rónay György

Kulcsszavak: *egzisztencia, szorongás, kétségbeesés, bűn, kereszténység-kritika*

- Kierkegaard, Søren (1901–1906): *Samlede Værker*. I–XIV. 14 Bde. (Drachmann, A. B. – Heiberg, J. L. – Lange, H. O. ed.) Gyldendalske, København
- Kierkegaard, Søren (1901–1970): *Papirer* Bd.I–XIII. Anden forogede Udgave ved N. Thulstrup, København
- Kierkegaard, Søren (1978): *Vagy-vagy*. (fordította Dani Tivadar) Gondolat, Budapest
- Kierkegaard, Søren (2001): *Berlini töredék*. (fordította, jegyzetek, utószó: Gyenge Zoltán) Osiris, Budapest
- Kierkegaard, Søren (2008): *Az ismétlés*. (fordította Soós Anita, Gyenge Zoltán) LHarmattan, Budapest
- Kierkegaard, Søren (2009): *Stádiumok az élet útján*. (fordította Soós Anita) Jelenkor, Pécs
- Monrad, Olaf P. (1909): *Søren Kierkegaard. Sein Leben und seine Werke*. E. Diederichs Verlag
- Schleiermacher, Friedrich (2000): *A vallásról*. (fordította Gál Zoltán) Osiris, Budapest

A KOMMUNIKATÍV SZÖVEG TÁRSADALOMFILOZÓFIÁJA MINT ETIKAI KERET*

Kurt Röttgers

professor emeritus, FernUniversität in Hagen, Institut für Philosophie
az MTA tiszteleti tagja

Szokásosan elvárjuk, hogy bármiféle társadalomfilozófia keretét az etika szolgálta. Ahhoz, hogy kritikailag megvizsgáljuk, vajon valamely adott társadalom jól megalapozott-e, és szilárd alapra épült-e, normatív keretre van szükségünk, amelyet hagyományosan az etika támaszt alá. Nem akarom visszautasítani vagy helyettesíteni ezt az elvárást, hanem csupán kiegészítő perspektívát javaslok a társadalomfilozófia és az etika kapcsolatait illetően. A társadalomfilozófia elkötelezettsége a normativitás mellett kontingens történeti tény, amely az úgymond értékmentes szociológia mint önálló diszciplína és az autonóm társadalomfilozófia egyidejű keletkezésével függ össze – tudniillik, hogy mindkettő a hagyományos gyakorlati filozófiából keletkezett. Előadásomban az úgynevezett kommunikatív szöveg társadalomfilozófiáját terjesztem elő, amelynek fogalma elkerüli mind a liberalisztikus és individualisztikus, mind a kollektivistikus és holisztikus eszméket, s nem hoz létre közöttük kompromisszumot. Ehelyett abból a meggyőződésből indul ki, hogy a társadalmi a köztesnek a közvetítő

folyamata. És azt fogom vizsgálni, hogy ebben a keretben mi lehet az etika helye.

1. *Előmunkálatok a köztes, a mediális társadalomfilozófiájához*

A társadalomfilozófia ma sem individualisztikusan, sem kollektivistikusan nem járhat el. Individualisztikusan-liberalisztikusan legfeljebb államkonstrukcióhoz jutunk, a társadalom elméletéhez azonban nem. Kollektivistikus-holisztikus módon immár nem találunk vissza a felelősségtudattal rendelkező polgárhoz. A társadalomfilozófiának azonban arra kell törekednie, hogy a társadalmi szempontot erősítse a Nagy Politikával szemben, akkor is, ha az jogállami, és még inkább, ha az a globalizálódó gazdasággal szemben lefokozza önmagát. Ha ki szeretnénk deríteni, hogy milyen következménnyel járhat eme kettős lemondás az individualizmusról és a kollektivistikusról, érdemes újrafelfedeznünk a *zoon politikón* (*animal sociale*) arisztotelészi fogalmát. Hiszen ez a fogalom nem valami partikulárisra vonatkozik, amely elhatározza, hogy a poliszban fog élni (az individualisztikus félreértelmezés), de nem is arra, hogy a polisz a tulajdonképpeni élet, amely által az egyes ember léte értelmet nyer (a kollektivistikus

* MTA tiszteleti tagi székfoglaló, elhangzott 2011. október 13-án. Németből fordította: Nyíri Kristóf.